ISSN: 3060-4613

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti

№7(1)
2026

13.00.00 Pedagogika fanlari
13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
13.00.03 Maxsus pedagogika
13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohalari va bosqichlari bo'yicha)
13.00.07 Ta'limda menejment
13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
07.00.00 Tarix fanlari
19.00.00 Psixologiya fanlari
01.00.00 Fizika-matematika fanlari
02.00.00 Kimyo fanlari
03.00.00 Biologiya fanlari
09.00.00 Falsafa fanlari
10.00.00 Filologiya fanlari
11.00.00 Geografiya fanlari

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslashgan ilmiy jurnal

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Elektron nashr. 400 sahifa,
1-iyul, 2026-yil.

BOSH MUHARRIR:
Karimova E'zoza Gapirjanovna – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vaziri

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Pedagogika fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI
Ibragimov X.I. – pedagogika fanlari doktori, akademik
Shoumarov G'.B. – psixologiya fanlari doktori, akademik
Qirg'izboyev A.K. – Tarix fanlari doktori, professor
Jamoldinova O.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Sharipov Sh.S. – pedagogika fanlari doktori, professor
Shermuhammadov B.Sh. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B. – pedagogika fanlari doktori, professor
Madraximova F.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kalonov M.B. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nabiyev D.X. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qo'ldoshev Q. M. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ikramxanova F.I. – filologiya fanlari doktori, professor
Ismagilova F.S. – psixologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
Stoyuxina N.Yu. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya)
Magauova A.S. – pedagogika fanlari doktori, professor (Qozog'iston)
Rejep O'zyurek – psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Wookyu Cha – Koreya milliy ta'lim universiteti rektori (Koreya)
Polonnikov A.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Belarus)
Mizayeva F. O. – Pedagogika fanlari doktori, dotsent
Baybayeva M.X. – pedagogika fanlari doktori, professor
Muxsiyeva A.T. – pedagogika fanlari doktori, professor
Aliyev B. – falsafa fanlari doktori, professor
Abdullayeva N. Sh. – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Doniyorov S. M. – "Yangi O'zbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalari tahririyati DM bosh muharriri, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan jurnalist, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
G'afurov D. O. – falsafa fanlari doktori (Phd)
Shomurodov R.T. – iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Mirzayeva F. O. – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
Jalilova S.X. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Bafayev M.M. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Usmonova D.I. – Samarqand iqtisodiyot va servis institute dotsenti
Saifnazarov I. – falsafa fanlari doktori, professor
Nematov Sh.E. – pedagogika fanlari nomzodi (PhD)
Tillashayxova X.A. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Yuldasheva F.I. – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),dotsent
Yuldasheva D.B. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent
Tangriyev A. T. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra professori
Ashurov R. R. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Panjiyev M. A. – Qashqadaryo viloyati Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari
Xudayberganov N. A. – Xorazm Ma'mun akademiyasi Tabiiy fanlar bo'limining katta ilmiy xodimi, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Vaxobov Anvar Abdusattor o'g'li – Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ
Hamkorlarimiz: O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

EDITOR-IN-CHIEF:
Karimova E'zoza Gapirzhanovna – Minister of Perschool and School Education of the Republic of Uzbekistan

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:
Ibragimov X.I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Academician
Shoumarov G'. B. – Doctor of Psychological Sciences, Academician
Qirg'izboyev A. K. – Doctor of Historical Sciences, Professor
Jamoldinova O.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Sharipov Sh.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Shermuhammadov B.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ma'murov B.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Madraximova F.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kalonov M.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Nabiyev D.X. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Koldoshev K. M. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Ikramxanova F.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor
Ismagilova F.S. – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Russia)
Stoyuxina N.Yu. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Russia)
Magauova A.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Rejep O'zyurek – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Turkey)
Wookyu Cha – President of the National University of Education, Korea (South Korea)
Polonnikov A.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Belarus)
Mizayeva F. O. – **Doctor of Pedagogical Sciences, Professor**
Baybayeva M.X. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Muxsiyeva A.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Aliyev B. – Doctor of philosophy, professor
Abdullayeva N. Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor
Doniyorov S. M. – Editor-in-Chief of the DM Editorial Office of the newspapers "Yangi O'zbekiston" and "Pravda Vostoka", Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor
Gafurov D. O. – Doctor of Philosophy (PhD)
Shomurodov R.T. – Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor
Mirzayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor
Jalilova S.X. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Bafayev M.M. – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Usmonova D.I. – Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service
Saifnazarov I. – Doctor of philosophy, professor
Nematov Sh.E. – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)
Tillashayxova X.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Yuldasheva F.I. – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor
Yuldasheva D.B. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor
Tangriyev A.T. – is a professor of Tashkent State University of Economics
Ashurov R. R. – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor
Panjiyev M. A. – First Deputy Head of the Department of Preschool and School Education of the Kashkadarya Region
Khudaiberganov N. A. – Senior Researcher of the Department of Natural Sciences of the Khorezm Mamun Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in Biological Sciences
Vakhobov Anvar Abdusattor oglu – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi qarorlariga asosan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalaridagi asosiy ilmiy natijalarni chop etish uchun milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan:
Pedagogika fanlari bo'yicha: OAK Kengashi tavsiyasi (26.08.2024-y., №11-05-4381/01) asosida:
- Ekspert kengashi (29.10.2024-y., №10)
- Rayosat qarori (31.10.2024-y., №363/5)

Psixologiya fanlari bo'yicha: Toshkent davlat pedagogika universiteti murojaatiga asosan OAK tavsiyasi (24.04.2025-y., №11-05-2566/01):
- Ekspert kengashi (25.05.2025-y., №10)
- Rayosat qarori (08.05.2025-y., №370/5)

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali

26.09.2023-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№C-5669363** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№136361**

MUNDARIJA

Raqamli ta'lim muhitida o'quvchilarning milliy qadriyatlarga oid tasavvurlarini shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari 10
Davlatnazarova Ziyodabonu Muxtor qizi

Talabalarning xulqidagi deviatsiya darajasining yuqorilab ketishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar 16
Ergashev Jo'rabek Xalilovich

Zo'ravonlikka uchragan bolalarni va ularning oilalarini zo'ravonlikdan himoya qilishning normativ-huquqiy va ijtimoiy-psixologik asoslari 19
Ergasheva Gullolaxon Nosirjon qizi

Tinglab tushunish kompetensiyasining psixolingvistik va pedagogik asoslari 24
Jonbo'tayeva Maxarramxon

O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasining kasbiy kompetentlik tizimidagi o'rni 27
Kutliyeva Feruzaxon Yusupovna

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvini ta'minlashga xizmat qiluvchi zamonaviy kompleksni rivojlantirish 31
Yunusov Mirsaid Xudayarovich, Istamova Sevdo Ashirqul qizi

Elektr tizimlari dinamik barqarorligini STEAM va Spiral (Regressus, Progressus) metodlari asosida o'qitish 35
Safarov Xoliyor Sayyid Safar o'g'li

O'quvchilarda badiiy-estetik did va dizaynerlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi 39
Norbutayeva Dilafruz Abdurasulovna

Talabalarda ijtimoiy yetuklikni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari va uning ta'lim sifatiga ta'siri........ 43
Rahimova Nazokatxon Kasimdjonovna

Model for Improving Students' Professional Competencies Based on Motivational Learning Approach 49
Alibekova Mahzuna

Bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarixiy tafakkurini shakllantirishning tuzilmasi va pedagogik komponentlari... 54
Djumaniyazov Farxod Ulugbekovich

Yengil atletika bilan shug'ullanuvchi 14-16 yoshli sportchi qizlarda mashg'ulotlar davomiyligi 59
Oralova Bibixol Husniddin qizi, G'ulomova Maftuna Sayfulla qizi

Boshlang'ich ta'limda ingliz tilini o'yinlar orqali o'rgatish........ 64
Ruzmetova D. A.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining axloqiy faoliyatini shakllantirishda pedagogik vositalarning imkoniyatlari........ 68
Saydanova Dilafruz Sadirdinovna

Xorijiy tajribalar va zamonaviy yondashuvlar asosida tyutorlar kasbiy salohiyatini rivojlantirishda malaka oshirish tizimini takomillashtirish 75
Ubaydullayev Zuxriddin Botirovich

Effective Classroom Activities for Developing Speaking Skills Among EFL Learners 79
Akhmatova Munisa Orif qizi

Xalqaro va milliy baholash dasturlarini hisobga olgan holda boshlang'ich ta'lim mazmunini yangi ta'lim trendlari bilan boyitish........ 86
Gulmira Abdullayeva, Egamberganova Yorqinoy Olloberganqizi

Ijtimoiy tarmoqlarning shaxs identifikatsiyasiga ta'sirining ijtimoiy-psixologik omillari 90
Tojiboyeva Nodiraxon Tursunaliyevna

Analysis of the Methodology for Developing Students' Creative Thinking Competence Using Artificial Intelligence Tools Based on STEAM Educational Technologies 94
Tursunalieva Nazokat Tokhir qizi

Oliy ta'lim muassasalarida e-Portfolio ma'lumotlarini markazlashmagan tarzda boshqarishning afzalliklari va muammolari 102
Yusupova Dono Adambayevna, Jalolov Tursunbek Sadrriddinovich

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining inklyuziv-tolerantlik haqidagi qarashlari tahlili 110
Amangeldiyeva Adolat Ravshanbek qizi

Maktabgacha yoshdagi bolalarni savod o'rgatishga tayyorlashning samarali shakl, metod va didaktik vositalari 115
Go'zal Qurbonova

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda hayot xavfsizligi ko'nikmalarini shakllantirishning dolzarb pedagogik masalalari 121
Muratova Munavvar O'rol qizi

Tarkibida toponimlar mavjud maqol va matallarning lingvomadaniy xususiyatlari va ularni o'qitishning lingvodidaktik asoslari 126
Usmonova Zamira Jaxongirovna

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda tassavur fenomenologiyasi 130
Axmedova Shaxlo Shoxob qizi

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi (haykaltaroshlik san'ati misolida) 133
Panayeva Maloxat Muminovna

Взаимосвязь склонности к сравнению внешности, интернет-зависимости и уровня притязаний у студентов-юношей 136
Багдасарова Диана Левоновна

Роль каракалпакской народной национальной музыки в формировании духовно-нравственных качеств учащихся 141
Зарымова Турсынай Бердибай кызы

A Review of the Literature on Stem Cells in Dentistry 145
Ruziyeva Kamola Akhtamovna

Bolalar musiqa va san'at maktablarida estrada san'atini o'qitish masalalari (gitara cholg'usi misolida) 150
Abdullayev O'tkir Sadullayevich

Talabalarda innovatsion kasbiy kompetentlikni rivojlantirish texnologiyalari 154
Avezov Davronbek Soburovich

O'zbek xalq pedagogikasi an'analarining zamonaviy ta'lim tizimidagi transformatsiyasi 158
Erkaboyeva Nigora Shermatovna

Texnika va iqtisodiyot yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari talabalarida ingliz tilini mustaqil o'rganishning psixologik-pedagogik xususiyatlari 163
Mamatqodirova Gulnigor Rustamjonovna

Yangi dunyoviy tartibotning shakllanishi jarayonida siyosiy taraqqiyot barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash muammolari 168
Nazarov Alisher Narimanovich

Ota-onasiz tarbiyalanayotgan o'smir o'g'il bolaning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari 171
Qodirov Jahongir Neymat o'g'li

Kutubxona muhitida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etishning innovatsion modellari 176
Qosimova Xolida Nabiyevna

Jismoniy imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy harakatli o'yinlar orqali jismoniy sifatlarni rivojlantirish 179
Raxmatullayeva Durdona Fazliddin qizi

Personalized Approach to the Treatment of Generalized Periodontitis in the Prediction of Cardiovascular Complications Based on Salivary Proteomic Profiling 182
Shodiev O. U., Nazarova N. Sh., Agababyan I. R.

O'smirlarda irratsional ustanovkalar shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari 187
Toshboltayeva Nodira

Роль интерактивного лингвокультурологи-ческого пространства в формировании лингвокультурной компетенции студентов национальных групп филологических направлений 191
Рустамова Ферузахон Махмуджановна

Talabalarning darsdan tashqari vaqtda mustaqil ravishda jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishini shakllantirish 196
Dusanov Shuxrat Abdiraakovich

Kutubxona muhitida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etishning innovatsion modellari 201
Qosimova Xolida Nabiyevna

Jismoniy tarbiya darslarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik kompetensiyasini takomillashtirish mexanizmlari 205
Xoliqnazarov Azamat Begaliyevich

Oliy ta'lim talabalarida kreativ fikrlashni fanlararo integratsiya asosida shakllantirish 209
Allanazarova Dilobar Baxromovna

"Alpomish" dostonida obrazlar nutqidagi pedagogik qarashlar 213
Boboqulova Aziza Adizovna

Researching the Biochemistry and Physical Chemistry of Oral Fluid in Kids Who Are Acting Strangely 217
Eraliyeva Zulfiya Makhmudovna, Buzrukzoda Javohir

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini mikro matnlarni o'qitishga qaratilgan kognitiv metodlar 222
I. Matrasulova

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirishda raqamli didaktik vositalardan foydalanish metodikasi 225
Komilova Dilnozaxon Abdulhayevna, Xoliqova Mubinabonu Jamoliddin qizi

Oliy ta'lim muassasalarida onomastik leksikani lingvokulturologik yondashuv asosida o'qitishning strategik-metodik asoslari 229
Mamatqulova Baxtijon Ravshanovna

Raqamli matnlarning lisoniy va pragmatik xususiyatlari 232
Mashrapova Sevara Xabibovna

Extensive Pelvic Ureteral Abnormalities and Reconstructive Operations in Patients 237
Mukhsinov Sardor

Pedagogikada metodlardan foydalanish 241
Maxmudova Nargiz Djumaniyazovna

Diqqat yetishmasligi giperaktivlik buzilishini davolash usullari 245
Otbasarova Umida Mexmonovna, Inogamova Rano Bahodirovna

Talabalardagi sanogen tafakkurning psixologik xususiyatlarini empirik tadqiq etish masalasi 249
Tulyaganova Dilnoza Ulug'bek qizi

Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning xorijiy va milliy tajribasini qiyosiy tahlil qilish 253
Abdullayev Sherzodbek

Context, Intention, and Meaning in English Language Teaching: Developing Pragmatic Awareness in Learners of English as a Foreign Language 256
Keldiyarova Shakhrizoda, Keldiyorova Mohlaroyim

Maktabgacha yoshdagi bolalarni steam yondashuvi yordamida og'zaki muloqotga o'rgatish mashqlar tizimi 267
Yunusova Malika Miralimovna

Культурные и исторические коды франции в автобиографической прозе марселя паньоля 270
Рахманкулова Дилафруз Азимовна

Трансформация роли преподавателя в условиях цифровизации высшего образования 274
Рахматова Нигина Исломовна

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tasviriy san'atning tutgan o'rni 278
Sultonova Marxabo

Boshlang'ich sinf matematika darslarida matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi 283
Akramova Fotimabonu Kurbonovna

Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari 288
Axmedov Muslimjon Usmonovich

Boshlang'ich ta'limda musiqa ta'limini sun'iy intellekt va shaxsga yo'naltirilgan pedagogika asosida tashkil etishning ilmiy-metodik asoslari 295
Djumabayeva Muqaddas

"Suvning agregat holatlari va tabiatda aylanishi" mavzusini o'rgatishda 4K ko'nikmasini rivojlantirish 300
Esnazarov Abdiganiy Jamalatdinovich

Raqamli vositalar asosida mexatronika va robototexnika yo'nalishi talabalarini o'qitishning pedagogik-psixologik xususiyatlari 307
Ikromov Muhammad-Anasxon Xakimjon o'g'li

Najmiddin Kubroning ilmiy merosi 311
Jahongir Jumanov

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarda tejamkorlikni shakllantirishning o'rni........ 314
Jo'rayev Alisher Tursinboyevich

Milliy va umuminsoniy qadriyat fenomenining pedagogik tadqiqotlarda o'rganilishi........ 318
Jovliyev Jo'rabek Alisher o'g'li

Jazo muddatini o'tayotgan shaxslarda emotsional buzilishlarning ijtimoiy-psixologik sabablari 322
Manzitov Baxtiyor Tolibovich

Maktabgacha ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llashning pedagogik asoslari va samaradorligi 329
Nyutonova Xilola Lochinbekovna, Mayliyeva Nasiba Axmedovna

Ta'lim menejmentida Predictive Analytics texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari 332
Primqulova Aziza Mirzaahmad qizi

Yosh sportchilarda tezlik-kuch sifatlarini rivojlantirish usullari 337
Chariyev Ulug'bek Abdujabbarovich, Radjabov Jaxongir Furkatovich

Z avlod psixologik xususiyatlariga mos zamonaviy tarbiya texnologiyalari 342
Ravshanov Sanjar Tolibjonovich

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasida refleksiya mexanizmining o'rni 346
Raxmonova Mahfuzaxon Xasan qizi

Iqtisodiy o'sishning mohiyati........ 350
Sayfiddinova Sabina Muhiddinovna

Dasturlash ko'nikmalarini baholashda generativ sun'iy intellekt va gamifikatsiya integratsiyalashgan arxitektura modelini ishlab chiqish........ 353
Sultanov Ravshonbek Otonazarovich

Ta'lim klasteri sharoitida talabalarning loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirishning zaruriyati 356
Sultanova Dilnura Abdurashidovna

Stereometriya darslarida o'quvchilarning fazoviy tasavvurini va tasvirlash savodxonligini 3D modellashtirish vositasida rivojlantirish........ 359
Sultonova Shahnoza Yusuf qizi, Sultonova Dilrabo Yusuf qizi

Chayon zahrining biologik xususiyatlari, toksikologik ta'siri va biotexnologiyadagi istiqbolli qo'llanilishi....... 365
To'xtamurodova Feruza

Pedagogik uslublarning o'qituvchilarning kasbiy rivojlanish bosqichlaridagi xususiyatlari 369
Turayeva Dilafruz Rustamboevna

Sun'iy intellekt va raqamli ta'lim texnologiyalari integratsiyasi asosida oliy ta'limda fizika fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish........ 375
Usubjonova Durdona Fazliddin qizi

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim va tarbiya maqsadlarini o'yin mexanikasiga integratsiya qilishning interaktiv modulli texnologiyalarini takomillashtirish........ 379
Xolmatova Dilshoda Sherali qizi

Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarida shaxsiy qadriyatlarning kasbiy karyerani rejalashtirishdagi ijtimoiy-psixologik ahamiyati 384
Xolyigitova Nasiba Xabibullayevna

Особенности формирования совместной познавательной деятельности в образовательном процессе........ 388
Абдрахманова А. С.

Влияние корпоративной культуры вуза на формирование профессиональных ценностей студенческой молодёжи........ 393
Бекбаев Рауф Рустамович

JAZO MUDDATINI O'TAYOTGAN SHAXSLARDA EMOTSIONAL BUZILISHLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK SABABLARI

Manzitov Baxtiyor Tolibovich
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jazo muddatini o'tayotgan shaxslar emotsional holatining psixologik determinantlari zamonaviy penitensiar psixologiya nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Tadqiqotda mahkumlarning emotsional holatiga ta'sir etuvchi biologik, individual-psixologik, kognitiv, motivatsion va ijtimoiy omillarning o'zaro bog'liqligi ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, erkinlikning cheklanishi, ijtimoiy izolyatsiya, oiladan ajralish, penitensiar muhitning o'ziga xos xususiyatlari hamda stress omillarining emotsional barqarorlikka ta'siri xalqaro ilmiy markazlar va zamonaviy psixologik nazariyalar asosida tahlil qilingan. Mahkumlarning ruhiy salomatligini mustahkamlash, psixologik moslashuvini yaxshilash va resotsializatsiya jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jazo muddatini o'tayotgan shaxs, penitensiar psixologiya, emotsional holat, psixologik determinantlar, ruhiy salomatlik, stress, xavotir, depressiya, agressivlik, emotsional intellekt, kognitiv determinantlar, motivatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, prizonizatsiya, resotsializatsiya, psixologik moslashuv, psixologik reabilitatsiya, penitensiar muhit.

Abstract: This article analyzes the psychological determinants of the emotional state of persons serving a sentence from the perspective of contemporary penitentiary psychology. The study scientifically examines the interrelationship of biological, individual-psychological, cognitive, motivational, and social factors influencing the emotional state of inmates. Particular attention is paid to the effects of deprivation of liberty, social isolation, separation from family, the specific characteristics of the penitentiary environment, and stress-related factors on emotional stability based on contemporary psychological theories and the recommendations of international scientific organizations. The study also proposes scientific and practical recommendations aimed at strengthening inmates' mental health, improving psychological adaptation, and enhancing the effectiveness of the resocialization process.

Key words: persons serving a sentence, penitentiary psychology, emotional state, psychological determinants, mental health, stress, anxiety, depression, aggression, emotional intelligence, cognitive determinants, motivation, social support, prisonization, resocialization, psychological adaptation, psychological rehabilitation, penitentiary environment.

Аннотация: В данной статье с позиций современной пенитенциарной психологии проанализированы психологические детерминанты эмоционального состояния лиц, отбывающих наказание. Научно раскрыта взаимосвязь биологических, индивидуально-психологических, когнитивных, мотивационных и социальных факторов, оказывающих влияние на эмоциональное состояние осужденных. Особое внимание уделено анализу влияния ограничения свободы, социальной изоляции, разлуки с семьей, специфики пенитенциарной среды и стрессовых факторов на эмоциональную устойчивость личности с учетом современных психологических теорий и рекомендаций международных научных центров. Разработаны научно-практические рекомендации, направленные на укрепление психического здоровья осужденных, повышение уровня их психологической адаптации и эффективности процесса ресоциализации.

Ключевые слова: лица, отбывающие наказание, пенитенциарная психология, эмоциональное состояние, психологические детерминанты, психическое здоровье, стресс, тревожность, депрессия, агрессивность, эмоциональный интеллект, когнитивные детерминанты, мотивация, социальная поддержка, призонизация, ресоциализация, психологическая адаптация, психологическая реабилитация, пенитенциарная среда.

KIRISH

Jazo muddatini o'tayotgan shaxslarning ruhiy salomatligini saqlash va ularning emotsional holatini barqarorlashtirish zamonaviy penitensiar tizimning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda penitensiar psixologiya sohasida olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, ozodlikdan mahrum etish jazosi nafaqat shaxsning huquqiy maqomiga, balki uning psixologik farovonligi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli xalqaro ilmiy markazlar va nufuzli tashki-

lotlar tomonidan mahkumlarning ruhiy salomatligini muhofaza qilish inson huquqlarini ta'minlashning ajralmas qismi sifatida e'tirof etilmoqda.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy tavsiyalarda qamoqxonalarda ruhiy salomatlik muammolari umumiy aholi qatlamiga nisbatan ancha yuqori uchrashi, ozodlikdan mahrum etish esa mavjud psixologik muammolarni yanada kuchaytirishi ta'kidlangan. Ushbu tashkilotlar penitensiar muassasalarda ruhiy salomatlikni muhofaza qilish, psixologik diagnostika, erta profilaktika va psixologik reabilitatsiyani tashkil etish mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirishning muhim sharti ekanligini qayd etadi.

WHO va UNODC ekspertlarining fikricha, qamoqxona sharoitida shaxsning emotsional holatiga ta'sir etuvchi asosiy omillar erkinlikning cheklanishi, ijtimoiy izolyatsiya, oiladan ajralish, shaxsiy mustaqillikning kamayishi, doimiy nazorat, xavfsizlik rejimi hamda kelajakka nisbatan noaniqlik bilan bog'liqdir. Mazkur omillar uzoq muddat davomida ta'sir qilganda xavotir, depressiya, agressivlik, emotsional beqarorlik va psixosomatik buzilishlarning rivojlanish ehtimoli ortadi. Shu bois xalqaro ekspertlar mahkumlarning psixologik holatini muntazam monitoring qilish va individual psixologik yordam ko'rsatish zarurligini alohida ta'kidlaydilar.

So'nggi yillarda WHO Yevropa mintaqaviy byurosining "Prisons and Health" hamda "Good Governance for Prison Health in the 21st Century" nomli ilmiy konsepsiyalarida penitensiar tizim sog'liqni saqlash tizimining ajralmas qismi ekanligi ilmiy asoslab berilgan. Ushbu konsepsiyalarda qamoqxona sharoitida ruhiy salomatlikni mustahkamlash, stress omillarini kamaytirish va mahkumlarning emotsional farovonligini ta'minlash qayta jinoyatchilikni kamaytiruvchi muhim profilaktik omillardan biri sifatida baholanadi.

Shuningdek, 2024-yilda UNODC-WHO Informal Scientific Network tomonidan e'lon qilingan ilmiy bayonotda jazoni o'tayotgan shaxslarning katta qismida ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolar mavjudligi, psixologik va psixiatrik yordamning uzluksizligi esa samarali resotsializatsiyaning asosiy shartlaridan biri ekanligi qayd etilgan. Ekspertlar penitensiar muassasalarda ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash, stressni boshqarish, psixologik maslahat va reabilitatsiya xizmatlarini kuchaytirish zarurligini alohida ta'kidlaydilar.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda jazo muddatini o'tayotgan shaxslarning emotsional holati biologik, individual-psixologik, kognitiv, motivatsion va ijtimoiy determinantlarning o'zaro murakkab ta'siri natijasida shakllanishi isbotlangan. Shu bilan birga, qamoqxona muhitiga xos bo'lgan izolyatsiya, avtonomiyaning yo'qolishi, zo'ravonlik xavfi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi ushbu determinantlarning ta'sirini yanada kuchaytiradi. Natijada mahkumlarda emotsional beqarorlik, depressiv holatlar, xavotir, agressivlik hamda moslashuv buzilishlari yuzaga kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, jazo muddatini o'tayotgan shaxslar emotsional holatining psixologik determinantlarini kompleks ravishda o'rganish nafaqat penitensiar psixologiya nazariyasini rivojlantirish, balki mahkumlarning ruhiy salomatligini mustahkamlash, psixologik xizmatlar samaradorligini oshirish va ularning jamiyatga muvaffaqiyatli resotsializatsiyasini ta'minlashda ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot aynan ushbu dolzarb masalalarni zamonaviy psixologik nazariyalar va xalqaro ilmiy markazlar tavsiyalari asosida tahlil qilishga qaratilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Jazo muddatini o'tayotgan shaxslarning emotsional holati penitensiar psixologiya, yuridik psixologiya va klinik psixologiyaning dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Erkinlikdan mahrum etish jazosining asosiy maqsadi nafaqat sodir etilgan jinoyat uchun huquqiy javobgarlikni ta'minlash, balki shaxsni ijtimoiy jihatdan qayta tarbiyalash, uning xulq-atvorini tuzatish hamda jamiyatga muvaffaqiyatli qayta moslashuviga ko'maklashishdan iboratdir. Biroq jazoni ijro etish muassasalaridagi o'ziga xos ijtimoiy-psixologik muhit mahkumlarning ruhiy holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Erkinlikning cheklanishi, oila va yaqinlardan uzoqlashish, ijtimoiy mavqening o'zgarishi, qat'iy ichki tartib, shaxsiy mustaqillikning kamayishi, kelajakka nisbatan noaniqlik va doimiy nazorat sharoiti inson psixikasida kuchli emotsional zo'riqishlarni yuzaga keltiradi. Natijada mahkumlarda xavotir, depressiv kechinmalar, agressivlik, aybdorlik hissi, umidsizlik, yolg'izlik, emotsional beqarorlik hamda psixologik moslashuv bilan bog'liq qiyinchiliklar rivojlanishi mumkin.

Jazo muddatini o'tayotgan shaxslarning emotsional holatini ilmiy jihatdan tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, penitensiar muhit inson psixikasiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy omillardan biridir. Erkinlikdan mahrum etish shaxsning odatiy turmush tarzi, ijtimoiy mavqei, oilaviy munosabatlari va hayotiy qadriyatlarini tubdan o'zgartiradi. Natijada mahkum organizmi va psixikasi yangi muhitga moslashishga majbur bo'ladi. Mazkur moslashuv jarayoni doimo muvaffaqiyatli kechmaydi, aksincha, ko'plab hollarda kuchli emotsional zo'riqish, xavotir, depressiya, agressivlik va umidsizlik hissining shakllanishiga sabab bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, penitensiar muhit shaxs uchun surunkali stress manbai sifatida namoyon bo'ladi.

Stressning psixologik mexanizmlarini izohlovchi R. Lazarus va S. Folkmanning transaksion stress nazariyasiga ko'ra, insonning emotsional reaksiyasi tashqi vaziyatning o'zidan ko'ra, uni qanday baholashiga bog'liq.

MAKTAB TA'LIMI SCHOOL EDUCATION ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Mahkum jazoni ijro etish muassasasiga kelgan dastlabki kunlardanoq oʻzini mutlaqo yangi va nomaʼlum muhitda his qiladi. Erkin harakatlanish imkoniyatining cheklanishi, qatʼiy ichki tartib, doimiy nazorat, oila va yaqinlaridan uzoqlashish hamda kelajakka nisbatan noaniqlik uning vaziyatni xavfli va nazorat qilib boʻlmaydigan holat sifatida baholashiga olib keladi. Bunday kognitiv baholash natijasida organizmda stress reaksiyalari faollashadi, natijada xavotir darajasi ortadi, emotsional taranglik kuchayadi va moslashuv resurslari asta-sekin kamayib boradi. Demak, mahkumning emotsional holatini belgilovchi asosiy omillardan biri vaziyatni subyektiv baholash xususiyatidir.

Mahkumlarning emotsional holatini tahlil qilishda A. Beckning kognitiv nazariyasi ham muhim metodologik asos boʻlib xizmat qiladi. Ushbu nazariyaga koʻra, insonning emotsional holati uning avtomatik fikrlari va kognitiv sxemalari bilan belgilanadi. Penitensiar muassasalarda saqlanayotgan shaxslarda koʻpincha “mening kelajagim yoʻq”, “jamiyat meni qabul qilmaydi”, “hayotim izdan chiqqan”, “men hech qachon oʻzgara olmayman” kabi salbiy avtomatik fikrlar shakllanadi. Ushbu fikrlar depressiv kechinmalarni chuqurlashtirib, umidsizlik hissini kuchaytiradi hamda oʻz-oʻzini past baholashga olib keladi. Salbiy fikrlash uslubining uzoq davom etishi shaxsning motivatsion sohasiga ham salbiy taʼsir koʻrsatib, resotsializatsiya jarayonining samaradorligini pasaytiradi. Shuning uchun zamonaviy penitensiar psixologiyada kognitiv-xulq-atvor terapiyasi elementlaridan foydalanish orqali salbiy fikrlash stereotiplarini oʻzgartirish muhim amaliy ahamiyatga ega deb hisoblanadi.

Mahkumlarning emotsional holatini tushuntirishda Gans Selye tomonidan ishlab chiqilgan umumiy moslashuv sindromi nazariyasi ham alohida oʻrin egallaydi. Mazkur nazariyaga koʻra, har qanday kuchli stress uch bosqichda rivojlanadi: xavotir bosqichi, moslashuv bosqichi va charchash bosqichi. Jazoni oʻtashning dastlabki davrida mahkumlarda kuchli xavotir, qoʻrquv va psixologik beqarorlik kuzatiladi. Keyinchalik ular yangi sharoitga moslashishga harakat qiladilar. Biroq jazoni uzoq muddat oʻtash natijasida organizmning moslashuv imkoniyatlari asta-sekin kamayadi va charchash bosqichi yuzaga keladi. Ushbu bosqich depressiv holatlar, apatiya, emotsional sovuqlik, agressivlik, psixosomatik kasalliklar hamda ruhiy tushkunlik bilan tavsiflanadi. Demak, uzoq muddatli jazoni oʻtash emotsional resurslarning kamayishiga olib keluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Penitensiar psixologiyada Donald Clemmer tomonidan ilgari surilgan “prizonizatsiya” konsepsiyasi ham mahkumlarning emotsional holatini tushuntirishda muhim nazariy ahamiyatga ega. Olimning fikricha, uzoq muddat qamoqda yashagan shaxs qamoqxonaning ichki qoidalari, qadriyatlari va norasmiy munosabatlariga moslashib boradi. Ushbu moslashuv natijasida insonning hissiy reaksiyalari sezilarli darajada oʻzgaradi. Mahkumlarda hissiyotlarni yashirish, atrofdagilarga ishonchsizlik bilan qarash, empatiyaning pasayishi, agressiv himoya reaksiyalarining kuchayishi hamda ijtimoiy begonalashuv rivojlanadi. Eng muhim jihati shundaki, bunday psixologik oʻzgarishlar koʻpincha jazodan ozod boʻlgandan keyin ham uzoq vaqt davomida saqlanib qoladi va shaxsning jamiyatga qayta moslashuvini murakkablashtiradi.

Ilmiy tadqiqotlar mahkumlarning emotsional holatida ijtimoiy qoʻllab-quvvatlashning oʻrni nihoyatda muhim ekanligini ham koʻrsatmoqda. S. Cohen va T. Vills tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash modeli boʻyicha, yaqin insonlarning maʼnaviy yordami stressning salbiy oqibatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Oila bilan muntazam muloqot qiladigan, psixologik xizmatlardan foydalanadigan va ijobiy ijtimoiy aloqalarni saqlab qolgan mahkumlarda depressiya hamda xavotir darajasi ancha past boʻlishi aniqlangan. Aksincha, oilaviy aloqalarning uzilishi, yolgʻizlik va ijtimoiy izolyatsiya emotsional beqarorlikni kuchaytiruvchi asosiy determinantlardan biri sifatida namoyon boʻladi.

Mahkumlarning emotsional barqarorligini belgilovchi muhim psixologik omillardan yana biri emotsional intellekt hisoblanadi. J. Mayer, P. Salovey va D. Goleman tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, emotsiyalarni anglash, ularni boshqarish, boshqalarning hissiyotlarini tushunish va konstruktiv muloqot olib borish qobiliyati yuqori boʻlgan shaxslar stressli vaziyatlarga nisbatan ancha moslashuvchan boʻladilar. Penitensiar muassasalarda emotsional intellekti past boʻlgan mahkumlarda impulsivlik, agressivlik, konfliktlarga moyillik va psixologik moslashuvdagi qiyinchiliklar koʻproq kuzatiladi. Shu sababli psixologik treninglar orqali emotsional boshqaruv koʻnikmalarini rivojlantirish resotsializatsiya samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Mahkumlarning ruhiy holatini tahlil qilishda M. Seligmanning “oʻrganilgan ojizlik” nazariyasi ham muhim ilmiy asos boʻlib xizmat qiladi. Unga koʻra, shaxs uzoq vaqt davomida oʻz hayotini boshqarish imkoniyatiga ega emasligini his qilsa, asta-sekin har qanday faol harakatlardan voz kecha boshlaydi. Penitensiar sharoitda ayrim mahkumlarda tashabbuskorlikning pasayishi, kelajakka nisbatan ishonchsizlik, hayot mazmunining yoʻqolishi, motivatsiyaning susayishi va passiv xulq-atvor shakllanadi. Bu esa nafaqat emotsional holatning yomonlashishiga, balki qayta ijtimoiylashuv jarayonining ham murakkablashishiga olib keladi.

Oʻzbek psixologiya maktabi vakillari ham shaxsning emotsional holatini belgilovchi omillarni chuqur oʻrganganlar. E. Gʻ. Gʻoziyev emotsional rivojlanishning ijtimoiy muhit va individual psixologik xususiyatlar bilan uzviy bogʻliqligini taʼkidlaydi. V. M. Karimova emotsional barqarorlikni taʼminlashda ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash va shaxslararo munosabatlarning muhim oʻrin tutishini asoslaydi. B. R. Qodirov shaxsning motivatsiyasi, oʻz-oʻzini baholashi va stressga chidamliligini emotsional holatning asosiy determinantlari sifatida baholaydi. Z. S. Elov

esa deviant xulq-atvor va resotsializatsiya jarayonlarida emotsional barqarorlik, psixologik moslashuv hamda psixologik diagnostikaning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Mazkur ilmiy qarashlar jazoni o'tayotgan shaxslarning emotsional holatini kompleks o'rganishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda jazo muddatini o'tayotgan shaxslar emotsional holatining ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganish maqsadida nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini stressning transaksion nazariyasi, kognitiv yondashuv, umumiy moslashuv sindromi, prizonizatsiya konsepsiyasi hamda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash nazariyasi tashkil etdi. Ilmiy manbalar asosida mahkumlarning emotsional holatiga ta'sir etuvchi individual-psixologik, biologik, kognitiv, motivatsion, ijtimoiy-psixologik va penitensiar muhit omillari tizimlashtirilib, ularning stress, xavotir, depressiya, agressivlik va psixologik moslashuvga ta'siri kompleks tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1-jadval: **Jazo muddatini o'tayotgan shaxslar emotsional holatining asosiy psixologik determinantlari**

Psixologik determinant	Mazmuni	Emotsional holatga ta'siri	Kutiladigan psixologik natija
Individual-psixologik omillar	Temperament, xarakter, o'z-o'zini baholash, stressga chidamlilik	Shaxsning stressni qabul qilish darajasini belgilaydi	Xavotir, depressiya yoki emotsional barqarorlik
Kognitiv determinantlar	Salbiy avtomatik fikrlar, kelajakka baho, o'zini idrok etish	Salbiy fikrlash emotsional zo'riqishni kuchaytiradi	Umidsizlik, depressiv holatlar
Motivatsion determinantlar	Hayotiy maqsadlar, resotsializatsiyaga intilish, ichki motivatsiya	Kelajakka ishonchni shakllantiradi	Optimizm yoki apatiya
Ijtimoiy determinantlar	Oila bilan aloqa, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, muloqot	Stressni kamaytiradi yoki kuchaytiradi	Psixologik moslashuv yoki yolg'izlik
Penitensiar muhit omillari	Qattiq tartib, izolyatsiya, nazorat, kameradagi sharoit	Doimiy psixologik bosimni yuzaga keltiradi	Stress, agressivlik, emotsional zo'riqish
Biologik determinantlar	Nerv tizimi, gormonal holat, uyqu sifati, sog'liq	Emotsional barqarorlikni belgilaydi	Charchoq, irritabellik, depressiya
Emotsional intellekt	Emotsiyalarni anglash va boshqarish	Konfliktlarni boshqarishga yordam beradi	Psixologik moslashuvning yaxshilanishi
Koping strategiyalari	Stressni yengish usullari	Konstruktiv yoki destruktiv reaksiyalarni belgilaydi	Moslashuv yoki dezadaptatsiya
Travmatik tajribalar	Bolalikdagi zo'ravonlik, oilaviy nizolar, salbiy tajriba	Emotsional sezgirlikni oshiradi	PTSD, xavotir, depressiya
Resotsializatsiya imkoniyatlari	Ta'lim, kasb-hunar, psixologik xizmatlar	Kelajakka ishonchni kuchaytiradi	Umid, motivatsiya, ijtimoiy moslashuv
Individual-psixologik omillar	Temperament, xarakter, o'z-o'zini baholash, stressga chidamlilik	Shaxsning stressni qabul qilish darajasini belgilaydi	Xavotir, depressiya yoki emotsional barqarorlik
Kognitiv determinantlar	Salbiy avtomatik fikrlar, kelajakka baho, o'zini idrok etish	Salbiy fikrlash emotsional zo'riqishni kuchaytiradi	Umidsizlik, depressiv holatlar

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jazoni o'tayotgan shaxslarning emotsional holati ko'p omilli psixologik tizim hisoblanadi. Biologik, individual-psixologik, kognitiv, motivatsion va ijtimoiy determinantlar bir-biri bilan uzviy bog'langan holda insonning ruhiy barqarorligini belgilaydi. Ayniqsa, penitensiar muhitning o'ziga xos sharoitlari ushbu omillarning ta'sirini yanada kuchaytiradi. Shu bois mahkumlarning ruhiy salomatligini mustahkamlash faqat psixologik maslahat bilan cheklanmasdan, kompleks yondashuvni talab etadi.

Psixologik diagnostika, kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, stressni boshqarish treninglari, emotsional intellektni rivojlantirish dasturlari, oilaviy psixologik maslahatlar hamda kasbiy reabilitatsiya tadbirlari penitensiar muassasalarda olib boriladigan psixologik xizmatning ustuvor yo'nalishlari sifatida qaralishi lozim.

Emotsional holatning shakllanishi tasodifiy jarayon emas. U biologik, psixologik, kognitiv, motivatsion va ijtimoiy omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Aynan ushbu omillar psixologiyada psixologik

MAKTAB TA'LIMI SCHOOL EDUCATION ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

determinantlar sifatida talqin etiladi. Determinantlar shaxsning hissiy kechinmalarini, stressga javob reaksiyalarini, adaptatsiya imkoniyatlarini hamda xulq-atvor strategiyalarini belgilab beradi. Penitensiar sharoitda determinantlarning ta'siri yanada kuchayadi, chunki shaxs odatdagi ijtimoiy muhitidan uzilib, yangi va murakkab psixologik vaziyatga tushib qoladi.

Shaxsning individual-psixologik xususiyatlari emotsional holatni belgilovchi asosiy omillardan biridir. Har bir insonning temperamenti, xarakteri, emotsional barqarorligi, stressga chidamliligi, o'z-o'zini baholash darajasi hamda irodaviy sifatlari turlicha bo'lganligi sababli bir xil penitensiar sharoit turli shaxslarda har xil emotsional reaksiyalarni yuzaga keltiradi. Masalan, nevrotizm darajasi yuqori bo'lgan mahkumlarda xavotir va depressiv holatlar tez-tez kuzatiladi. Aksincha, emotsional jihatdan barqaror, o'zini nazorat qila oladigan va ijobiy hayotiy pozitsiyaga ega shaxslar murakkab vaziyatlarga nisbatan moslashuvchanroq bo'ladilar. O'z-o'zini past baholash, o'z imkoniyatlariga ishonchsizlik hamda aybdorlik hissining kuchliligi emotsional zo'riqishning ortishiga olib keladi.

Biologik va psixofiziologik determinantlar ham emotsional holatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Markaziy nerv tizimining funksional holati, gormonal muvozanat, umumiy salomatlik, uyqu sifati va organizmning fiziologik resurslari insonning hissiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jazoni ijro etish muassasalarida uyquning buzilishi, jismoniy faollikning kamayishi, surunkali kasalliklar, psixoaktiv moddalarga qaramlik tarixi yoki abstinent holatlar emotsional beqarorlikni kuchaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, uyqu yetishmovchiligi agressivlik, impulsivlik va depressiv simptomlarning kuchayishiga sabab bo'ladi.

2-jadval: **Psixologik determinantlarning emotsional holatga ta'sir darajasi (nazariy tahlil natijalari)**

Determinant	Ta'sir darajasi	Asosiy emotsional ko'rinishlar
Erkinlikning cheklanishi	Juda yuqori	Stress, xavotir, tushkunlik
Oiladan uzoqlashish	Juda yuqori	Yolg'izlik, depressiya
Kelajakka noaniqlik	Yuqori	Umidsizlik, xavotir
Ijtimoiy izolyatsiya	Yuqori	Emotsional beqarorlik
Salbiy fikrlash	Yuqori	Depressiv holat
O'z-o'zini past baholash	O'rta–yuqori	Aybdorlik hissi
Emotsional intellektning pastligi	O'rta	Konflikt va agressivlik
Stressga chidamlilikning pastligi	Yuqori	Psixologik zo'riqish
Psixologik yordamning yetishmasligi	Yuqori	Moslashuv buzilishi
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning mavjudligi	Himoya qiluvchi omil	Emotsional barqarorlik

Kognitiv determinantlar emotsional holatni shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Shaxs sodir bo'lgan voqealarni qanday talqin qilishi, o'zining hozirgi holati va kelajagini qanday baholashi uning emotsional reaksiyalarini belgilaydi. Jazoni o'tayotgan ayrim shaxslar o'z hayotini butunlay muvaffaqiyatsiz deb hisoblaydi, kelajakka nisbatan umidsizlik hissini boshdan kechiradi va sodir bo'lgan voqealarni faqat salbiy nuqtai nazardan baholaydi. Bunday salbiy avtomatik fikrlar, kognitiv buzilishlar, pessimizm, o'zini ayblash, katastrofik tafakkur hamda nazorat hissining yo'qolishi depressiv va xavotirli holatlarning kuchayishiga olib keladi. Shu sababli zamonaviy penitensiar psixologiyada kognitiv-xulq-atvor terapiyasi elementlari keng qo'llanilib, salbiy fikrlash uslublarini o'zgartirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Motivatsion determinantlar ham mahkumlarning ruhiy holatini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi. Shaxsning hayotiy maqsadlari, kelajakka bo'lgan ishonchi, o'zgarishga tayyorligi va ijtimoiy foydali faoliyatga intilishi emotsional barqarorlikni ta'minlaydi. Agar mahkum jazodan keyingi hayoti uchun aniq rejalarga ega bo'lsa, kasb o'rganish, ta'lim olish yoki oilasi bilan qayta birlashishga intilsa, unda umid hissi saqlanib qoladi. Aksincha, kelajakka nisbatan maqsadlarning yo'qligi, hayot mazmunining yo'qolishi va o'zini jamiyat uchun keraksiz deb his qilish apatiya, depressiya hamda psixologik tushkunlikni kuchaytiradi.

Ijtimoiy-psixologik determinantlar penitensiar muhitda yanada muhimroq ahamiyat kasb etadi. Oila bilan aloqaning uzilishi, yaqin insonlarning qo'llab-quvvatlamasligi, ijtimoiy izolyatsiya, boshqa mahkumlar bilan nizolar, muassasa xodimlarining munosabati va ijtimoiy maqomning pasayishi shaxsning emotsional holatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, yaqinlari bilan muntazam muloqot qilish, psixologik yordam olish, ijobiy ijtimoiy munosabatlarning mavjudligi stressni kamaytiradi va psixologik moslashuvni tezlashtiradi. Tadqiqotlarda oilaviy qo'llab-quvvatlash resotsializatsiyaning eng muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Penitensiar muhitning o'ziga xos sharoitlari ham alohida determinant sifatida namoyon bo'ladi. Qattiq ichki tartib, shaxsiy erkinlikning cheklanishi, doimiy nazorat, xavfsizlik talablari, kamera sharoiti, shaxsiy hududning yetishmasligi va zo'ravonlik xavfining mavjudligi uzoq muddat davomida kuchli psixologik bosimni yuzaga kelti-

radi. Natijada ayrim mahkumlarda "prizonizatsiya" deb ataluvchi holat shakllanadi. Ushbu holatda shaxs qamoqxona muhitining ichki qoidalariga haddan tashqari moslashib qoladi va ozodlikka chiqqandan so'ng odatiy ijtimoiy hayotga qayta moslashishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Emotsional intellekt darajasi ham mahkumlarning psixologik holatini belgilovchi muhim determinant hisoblanadi. O'z emotsiyalarini anglay olish, ularni boshqarish, boshqalarning hissiyotlarini tushunish, empatiya namoyon etish va konstruktiv muloqot olib borish qobiliyatlari stressni kamaytirishga xizmat qiladi. Emotsional intellekti yuqori bo'lgan mahkumlar konfliktli vaziyatlarda agressiyani emas, balki muammoni muloqot orqali hal etishga moyil bo'ladilar. Shu bois penitensiar muassasalarda emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan psixologik treninglarning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Stressni yengib o'tish strategiyalari, ya'ni koping mexanizmlari ham emotsional holatni belgilaydi. Muammoni faol hal qilish, ijtimoiy yordam so'rash, vaziyatni ijobiy qayta baholash kabi konstruktiv koping strategiyalari shaxsning psixologik barqarorligini mustahkamlaydi. Biroq vaziyatni inkor etish, agressiya orqali javob qaytarish, o'zini yakkalash yoki passivlikni tanlash kabi destruktiv strategiyalar emotsional muammolarni yanada chuqurlashtiradi.

Mahkumlarning ko'pchiligida jazodan avvalgi hayotida ham turli psixologik travmalar kuzatilgan bo'ladi. Bolalikdagi zo'ravonlik, oilaviy nizolar, ota-onaning e'tiborsizligi, ijtimoiy nochorlik, moddiy qiyinchiliklar, salbiy tengdoshlar ta'siri va jinoyatchilik muhiti shaxsning emotsional rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu travmatik tajribalar penitensiar sharoitda yanada faollashib, depressiya, posttravmatik stress buzilishi, agressivlik va emotsional beqarorlikni kuchaytirishi mumkin.

Resotsializatsiya imkoniyatlari ham emotsional holatni belgilovchi muhim omillardan biridir. Mahkumning kasb egallashi, ta'lim olishi, psixologik maslahatlardan foydalanishi, mehnat faoliyatida ishtirok etishi va ozodlikdan keyingi hayotini rejalashtira olishi unda kelajakka nisbatan umid va ishonch hissini shakllantiradi. Bunday shaxslar ruhiy jihatdan barqarorroq bo'lib, qayta jinoyat sodir etish ehtimoli ham sezilarli darajada kamayadi.

Jazo muddatini o'tayotgan shaxslar emotsional holatining psixologik determinantlarini nazariy va empirik jihatdan tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, penitensiar muassasalardagi psixologik muhit shaxs ruhiy salomatligiga bevosita va uzoq muddatli ta'sir ko'rsatadigan murakkab omillar tizimini tashkil etadi. Erkinlikning cheklanishi, ijtimoiy izolyatsiya, oila va yaqinlaridan uzoqlashish, qat'iy ichki tartib, shaxsiy mustaqillikning cheklanishi hamda kelajakka nisbatan noaniqlik mahkumlarning emotsional holatini belgilovchi asosiy determinantlar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu omillarning uzoq muddatli ta'siri natijasida stress, xavotir, depressiya, agressivlik, apatiya, umidsizlik, emotsional beqarorlik va psixologik dezadaptatsiya rivojlanish xavfi ortadi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, mahkumlarning emotsional holati faqat penitensiar muhit ta'sirida emas, balki ularning individual-psixologik xususiyatlari, biologik resurslari, kognitiv jarayonlari, motivatsion sohasi, emotsional intellekti va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi bilan ham uzviy bog'liqdir. Ayniqsa, salbiy avtomatik fikrlar, kelajakka nisbatan pessimist munosabat, o'z-o'zini past baholash va stressni konstruktiv boshqara olmaslik emotsional buzilishlarning chuqurlashishiga sabab bo'ladi. Aksincha, yuqori emotsional intellekt, ijobiy koping strategiyalari, oilaviy qo'llab-quvvatlash va aniq hayotiy maqsadlarning mavjudligi mahkumlarning psixologik moslashuvini yengillashtiruvchi himoya omillari hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot davomida R. Lazarus va S. Folkmanning transaksion stress nazariyasi, A. Beckning kognitiv nazariyasi, Gans Selyening umumiy moslashuv sindromi, Donald Clemmerning prizonizatsiya konsepsiyasi hamda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) va BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy tavsiyalar tahlil qilindi. Mazkur nazariy yondashuvlar penitensiar muhitda yuzaga keladigan emotsional o'zgarishlarni ilmiy jihatdan izohlash bilan birga, mahkumlarning ruhiy salomatligini saqlash va ularni jamiyatga qayta moslashtirish bo'yicha samarali psixologik dasturlarni ishlab chiqish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari mahkumlarning emotsional holatini muntazam psixologik monitoring qilish, ularning stressga chidamliligini baholash, depressiv va xavotirli holatlarni erta aniqlash, individual psixologik maslahatlar, kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, emotsional intellektni rivojlantirish treninglari hamda oilaviy psixologik maslahatlarni tizimli ravishda tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Bunday kompleks yondashuv nafaqat mahkumlarning ruhiy salomatligini mustahkamlaydi, balki jazoni o'tash jarayonida yuzaga keladigan salbiy psixologik oqibatlarni kamaytirishga, konfliktlarning oldini olishga va muassasadagi sog'lom psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, resotsializatsiya jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan mahkumlarning emotsional barqarorligiga bog'liq ekanligi aniqlandi. Kasb-hunar o'rgatish, ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, mehnat faoliyatiga jalb etish, psixologik va ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish hamda oilaviy aloqalarni qo'llab-quvvatlash mahkumlarda kelajakka nisbatan ishonchni mustahkamlaydi, ijtimoiy moslashuvni tezlashtiradi va qayta

MAKTAB TA'LIMI SCHOOL EDUCATION ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

jinoyat sodir etish ehtimolini kamaytiradi. Shu sababli penitensiar muassasalarda psixologik xizmat faoliyatini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, jazo muddatini o'tayotgan shaxslar emotsional holatining psixologik determinantlarini chuqur o'rganish penitensiar psixologiya nazariyasini boyitish, mahkumlarning ruhiy salomatligini muhofaza qilish, psixologik profilaktika va korreksion ishlarning samaradorligini oshirish, shuningdek, ularning jamiyatga muvaffaqiyatli resotsializatsiyasini ta'minlash uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlarda turli yoshdagi va turli toifadagi mahkumlarning emotsional holatini zamonaviy psixodiagnostik metodlar yordamida kompleks o'rganish, sun'iy intellekt va raqamli psixologik monitoring texnologiyalaridan foydalanish hamda individual psixologik reabilitatsiya modellarini ishlab chiqish penitensiar psixologiya rivojining istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, jazo muddatini o'tayotgan shaxslarning emotsional holati biologik, individual-psixologik, kognitiv, motivatsion, ijtimoiy va penitensiar omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Ushbu determinantlarni chuqur ilmiy tahlil qilish mahkumlarning ruhiy salomatligini mustahkamlash, depressiya va xavotirni kamaytirish, agressiv xulq-atvorning oldini olish hamda ularning resotsializatsiya jarayonini samarali tashkil etishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu sababli penitensiar muassasalarda psixologik diagnostika, psixokorreksiya, psixoprofilaktika va psixologik reabilitatsiya dasturlarini ilmiy asosda tashkil etish zamonaviy penitensiar psixologiyaning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Beck A.T. Cognitive Therapy and the Emotional Disorders. - New York: International Universities Press, 1976. – 356 p.
2. Clemmer D. The Prison Community. - New York: Holt, Rinehart and Winston, 1940. - 420 p.
3. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. - New York: Bantam Books, 1995. – 352 p.
4. Lazarus R.S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. - New York: Springer Publishing Company, 1984. – 445 p.
5. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Emotional Intelligence: Theory, Findings and Implications. // Psychological Inquiry. - 2004. - Vol. 15(3). - P. 197-215.
6. Selye H. The Stress of Life. - New York: McGraw-Hill, 1956. - 324 p.
7. World Health Organization. Mental Health in Prisons. - Geneva: WHO, 2022. - 74 p.
8. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Handbook on Prisoners with Special Needs. - New York: United Nations, 2009. - 196 p.
9. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Roadmap for the Development of Prison-based Rehabilitation Programmes. - Vienna: UNODC, 2017. - 118 p.
10. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 192 b.
11. Elov Z.S. Deviant xulq-atvorli o'smirlar ijtimoiylashuvining psixologik determinantlari. // Zamonaviy ta'lim. - 2025. - № 6. - B. 82-89.
12. Elov Z.S. Voyaga yetmagan bolalarni sudga oid psixologik ekspertizasini tashkil etishning psixologik determinantlari. // Psixologiya ilmiy jurnali. - 2025. - № 4. - B. 55-63.
13. Elov Z.S. Shaxs psixologiyasi va zamonaviy psixodiagnostika. - Buxoro: Durdona, 2024. - 248 b.
14. Elov Z.S. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini oldini olishning ijtimoiy psixologik sabablari/ 2023 Центр научных публикаций (buxdu. uz) 34, 34
15. Elov Z.S. Zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi psixologiyasi. //2024 Pedagogik akmeologiya. Ilmiy jurnal 5 (3)
16. Elov Z.S. Jinoyat sodir etishning ijtimoiy-psixologik sabablar. //2024 pedagogik tadqiqotlar jurnali 2 (1), 103-107
17. Элов З.С. Девиант хулқ-атворли ўсмирлар томонидан содир этилаётган ноқонуний ҳатти-ҳаракатларнинг психологик сабаблари. 2023 a'lim va innovatsion tadqiqotlar xalqaro ilmiy metodik jurnal.–Buxoro

13.00.00	Pedagogika fanlari
13.00.01	Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi
13.00.02	Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha)
13.00.03	Maxsus pedagogika
13.00.04	Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05	Kasb-hunar ta’limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06	Elektron ta’lim nazariyasi va metodikasi (ta’lim sohalari va bosqichlari bo‘yicha)
13.00.07	Ta’limda menejment
13.00.08	Maktabgacha ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09	Ijtimoiy pedagogika
07.00.00	Tarix fanlari
19.00.00	Psixologiya fanlari
01.00.00	Fizika-matematika fanlari
02.00.00	Kimyo fanlari
03.00.00	Biologiya fanlari
09.00.00	Falsafa fanlari
10.00.00	Filologiya fanlari
11.00.00	Geografiya fanlari

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Mas'ul muharrir: Ramzidin Ashurov

Ingliz tili muharriri: Murod Xoliyorov

Musahhih: Alibek Zokirov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2026. №7(1)

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali 26.09.2023-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№C–5669363 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: № 136361.

Manzilimiz: Toshkent shahar, Yunusobod tumani
19-mavze, 17-uy.